

MAQOM YAKKA XONANDALIGIDA OVOZ MASHQLARINING O‘RNI

Muhabbat Salixova

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zMMSSI

“Maqom xonandaligi” kafedrasida dotsenti v.b.

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-I6-14>

Annotatsiya: Ijrochilik san’atida ovozni tarbiyalashdan asosiy maqsad - ohang harakatchanligi va ifodaligini takomillashtirishdan iborat. San’atkor ovozi tabiiy nutqning barcha ifodasini saqlab qolgan holda yanada aniqroq, jarangliroq, go‘zalroq bo‘lishi lozim. Demak, tovush hosil bo‘lishining asosiy o‘zagi ovoz qatlamlari bilan nafasning birgalashib ishlashida. Ushbu maqolada maqom yakka xonandaligi darslarida ovoz mashqlari ustida to‘g‘ri ishlash, talabalarning ovoz imkoniyatlarini shakllantirish masalalari ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Ovoz, talaffuz, sadolantirish, ovoz mashqlari, musiqa, maqom.

Аннотация: Основной целью тренировки голоса в исполнительском искусстве является улучшение тональной подвижности и выразительности. Голос артиста должен быть чище, звонче и красивее, сохраняя при этом всю выразительность естественной речи. Итак, основным ядром звукообразования является совместная работа голосовых связок и дыхания. В данной статье научно анализируются вопросы правильной работы над голосовыми упражнениями и формирования голосовых возможностей учащихся на занятиях сольным пением макома.

Ключевые слова: Голос, произношение, произношение, голосовые упражнения, музыка, Маком.

Abstract: The main goal of voice training in the performing arts is to improve tonal mobility and expressiveness. The artist's voice should be clearer, louder and more beautiful, while maintaining all the expressiveness of natural speech. Thus, the main core of sound formation is the joint work of the vocal cords and breathing. This article scientifically analyzes the issues of correct work on voice exercises and the formation of students' vocal capabilities in solo singing maqom classes.

Keywords: Voice, pronunciation, pronunciation, voice exercises, music, maqom.

Maqom yakka xonandaligi fani mashg‘ulotlarida asarni sof intanatsiyada, so‘zlarining tushunarli va aniq chiqishida, tovushning yangroq yoqimli bo‘lishida ovoz sozlash mashqlarining o‘rni beqiyos hisoblanadi.

Ovoz sozlash mashqlarining foydali va maqsadga muvofiq bo‘lishi uchun o‘qituvchi uni o‘tkazish metodikasini yaxshi bilishi, majburiy pauzalarga yo‘l qo‘ymaslik uchun mashqlarni oldindan tanlab, uning izchil bo‘lishiga erishishni, darsda bir xil mashqlarni doimiy takrorlayvermay, mashqlarning rang-barang bo‘lishini o‘ylab qo‘yishi kerak. O‘qituvchining o‘zi har bir mashqni yaxshi bilishi va cholg‘u asboblarda erkin ijro etib, kuylay olishi maqsadga muvofiqdir.

Ijro malakasini egallashda ovoz sozlash mashqlari asosiy rol o‘ynaydi. Bu mashqlar turlicha bo‘lib, har xil maqsadlarni ko‘zda tutadi:

- nafasni mustahkamlash;
- ovozni rivojlantirish;
- ovozning ravonligi va harakatchanligini ta‘minlash;
- ovoz diapazonini kengaytirish,
- tovush hosil qilishda yagona usulni qo‘llash;
- sof intonatsiyani yuzaga keltirish;

- *garmonik uquvni o‘stirish;*
- *diksiyaning aniqligiga erishish va boshqalar.*

Ovoz sozlash mashqlari talabalarga ifodali ijroning texnik va badiiy usullarini egallashga yordam beradi. Ayrim mashqlar kompleks xarakterga ega bo‘lib, turli malakalarni baravariga rivojlantiradi. Kundalik mashqlar bilan shug‘ullanilmasa, asar ijro etishni o‘rganish jarayoni cho‘zilib ketadi. O‘quv yili boshlanishida ovoz sozlash mashqlari tanlanib, asta-sekin murakkabiga o‘ta borishi kerak. Mashqlar o‘rta dinamikada (sekin) erkin nafas almashinishida ijro etiladi. Ovoz sozlash mashqlari talabalarni ma‘lum darajada faollashtiradi, ularning diqqatini bir joyga to‘playdi. Har qanday vaziyatda ham ovoz sozlash mashqlariga 5-7 daqiqa ajratsa bo‘ladi.

Ovoz torlaridan yuqorida joylashgan bo‘shliqlarga yuqori deyiladi, ya‘ni halqum qatlami, yutingich, og‘iz va burun bo‘shliqlariga yuqori sadolantirgich deyiladi.

Yutingich va og‘iz bo‘shliqlari so‘zlashuv tovushlarini shakllantiradi. Ovozning kuchiga quvvat qo‘shadi va uning tembri(rang)ga ta‘sir ko‘rsatadi.

Burun, yutingich, burun bo‘shlig‘i va uning atrofidagi bo‘shliqlar, ya‘ni tanglaydan yuqori qismi – miya sadolantirgich yohud burunga kuylash deyiladi. Mazkur sadolantirgich to‘g‘ri kuylashning nazoratchisi deyilsa xato bo‘lmaydi.

Ko‘krak qafasi sadolantirgichi tovushga shira, quyuqlik va kenglik qo‘shadi. Ko‘krak qafasi sadolantirgichini ko‘p ishlatish xavflidir, chunki u ovozni notekislikka va pardaning tabiiy o‘rnidan pastroq va yuk bilan kuylashga olib keladi.

Talabaning ovoz bilan ishlash jarayonida uning ovozigga mos mashqlarni tanlay bilish dars samaradorligini oshiradi. Mashqlar xalq og‘zaki ijodining kuychan namunalari asosida amalga oshirilsa o‘quvchi zerikmaydi. Unda o‘tilayotgan darsga nisbatan qiziqish uyg‘onadi. Mashqlar dastlab ovozni to‘g‘ri yo‘naltirish, nafasni tejab ishlatishga qaratiladi. Shubhasiz, birinchi o‘rinda bu jarayonda nafas olishga alohida e‘tibor berish kerak. Asta-sekin qo‘shiq kuyi talab etadigan ifodaviy vositalar, musiqiy jilolar, mashq yordamida mukamallashtirilib boriladi.

Talaba ovozi bilan bajariladigan mashqlar bir-birini ko‘p takrorlamasligi kerak. Xatto bir maqsadga yo‘naltirilgan mashqlar ham usul, kuy jihatlari bilan xilma-xil bo‘lsa, bu darsning sermazmun bo‘lishiga olib keladi. Agar mashqlarda o‘tiladigan mavzuning barcha badiiy xususiyatlari aks etgan bo‘lsa, mavzuni o‘zlashtirish oson kechadi. Mashqni bajarish jarayonida o‘quvchining ijro vaqtidagi umumiy xolati, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz etish, mashqni bajarish jarayonida o‘qituvchi tomonidan qattiq nazorat qilib boriladi.

Mashqlar davomida unli tovushlarning cho‘zimi tilni aylantirib, ovozni burunga urish bilan boyitib borilgan. Mashqlarning yana bir asosiy vazifasi an‘anaviy xonandalikka xos urflarning ovozidagi ifodasini bo‘rttirib ko‘rsatish edi, o‘sha davrda. Masalan, Toshkent-Farg‘ona ijrochilik yo‘lida ovozning ko‘krak qafasining ko‘tarilgan xolatda chiqishi va uni labga urilishi oqibatida nimasi bilandir nayni eslatuvchi sadoni his qilamiz. Buxoro va Xorazm yo‘llarida esa sadolanayotgan ovoz (albatta u to‘g‘ri shakllangan bo‘lsa) gumbazdan chiqayotgan sehrli bir sadoni eslatadi. Xonandalar bizning tilimizda ovoz mashqi deb ataluvchi amallarni bajarayotganda mana shu xolatlarga alohida e‘tibor berishgan. Biroq shuni afsus bilan aytish kerakki, o‘sha davrda ham, bizning davrimizda ham an‘anaviy xonandalik bo‘yicha talabalarga mo‘ljallangan mashqlardan iborat darsliklar deyarli nashr qilinmagan.

Talabaning musiqiy ongini milliy ohanglar bilan to‘ldirish uchun, ustozlar ta‘biri bilan aytganda, uning qulog‘ini pishirish uchun mashqlarning barcha butun va yarim pardalarda bajarilishi talab etiladi.

Maqom yakka xonandalik malakalariga erishish va uni takomillashtirishning asosiy mezon – mashqdir. Mashqlar ko‘p marotaba takror va takror, qayta-qayta maxsus bajarilishi lozim bo‘lgan ijro vositasidir. O‘tmishda ustozlar buni ovoz yurgizish, tomoqni qizdirish kabi iboralar bilan ifodab, buning uchun maqom ohanglari va zamzamalardan mashq sifatida foydalanishgan.

Avval har bir bajariladigan mashqning nima maqsadga qaratilganligini bilib, mashqda shu maqsadga erishilmaguncha qayta-qayta takrorlanmog‘i shart. Ovoz bilan ishlash jarayonida har bir xonandaning ovozigga mos xilma-xil mashqlar tanlay bilish mashg‘ulotning mazmunli bo‘lishi bilan bir qatorda samaradorligini ham oshiradi. Dastlabki maqom yakk xonandalik mashqlari

ovozni to'g'ri yo'naltirish va nafasni tejab ishlatishga qaratilmog'i, qolaversa, eng asosiysi nafas olish jarayoniga alohida e'tibor berishga qaratilmog'i lozim. Maqom xonandalik malakalarining turli talablariga shu uslub orqali erishish mumkin bo'ladi. Ovozning kuychanligi, ravonligi, quvvati, ravshanligi kabi qirralari shular jumlasidan. Ovoz mashqlari asar ijro etishdan ilgari bajarilishi, imkoni boricha shu asar ruhi va ladidan bo'lgani, sodda va oddiy bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu mashqlar nafaqat malaka va uni takomillashtirish, balki ovoz qatlamlarini asarlar kuylashga tayyorlash jarayoni ham, ya'ni ovozni ijroga tayyorlash mashqlari (raspevaniye) deyiladi. Bu jarayonda har bir ijrochi ovoz hosil qilishda nimalarga e'tibor berishi, uni qanday bajarishi, qolaversa bu mashq nima maqsadga qaratilganini va uni qanday nazorat qilish mumkin ekanliklarini nafaqat ustoz, balki talabaning o'zi ham ham anglab yetgani ma'qul. Avvalo, ovoz ustida ishlaganda mashqlarni primar, ya'ni asil pardalardan boshlamoq hamda ovoz hajmidagi qolgan barcha pardalar jarangini ham shu pardalarga moslamoq hamda mashqlar ovozning o'rtacha quvvatda bajarilmog'i ko'proq manfaat berishini bilib olgan yaxshi. Chunki katta quvvatdagi ovozda ijro etib turish, ovozning bo'rttirilishiga olib keladi va uning ovoz uchun talofati kattadir. Albatta doimiy xirgoyi tarzda kuylash ham tavsiya etilmaydi, biroq xirgoyi tarzda kuylashning nazorat uchun ahamiyati katta ekanligini har bir xonanda bilib olgani yaxshi. Yuqorida aytganimizday, ovoz mashqlarini primar pardalardan boshlagan yaxshi, chunki xonandaning bu diapazonidagi tovushlar tabiiy, go'zal va erkin jaranglaydi. Parda ohangining toza va tiniqligiga erishish (intonirovaniye) asosan xirgoyi tarzda ashula aytishdan boshlanadi.

Primar pardalarda mashqlarni bajarish ovoz qatlamlari, og'iz va burun bo'shlig'idagi mushaklarning erkin ishlab ketishiga sabab bo'ladi. Primar pardalar odatda ovoz hajmining taxminan o'rtalarida bo'ladi. Mashqlarda ovoz hajmi asta-sekinlik bilan kengayib borib, ovozning to'liq hajmigacha yetkazish mumkin. Ovozning quyi va yuqori hajmiga, iloji boricha o'rta diapazonni takomillashtirgandan keyin, asta sekinlik bilan kengaytirib o'tgan ma'quldir.

Bundan tashqari, maqom yakk xonandalikning boshlang'ich jarayonida mashqlarni har bir ijrochi qulay bo'lgan unli tovushlarda ijro etgan durust. Shunda ayni shu unli tovush qolgan unli tovushlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki o'ziga qulay tovushda ijrochi oldiga qo'yilgan vazifani bajarishi va o'zlashtirib olishi oson bo'ladi. Tanlab olingan unli tovush ijrochi ovozining umumiy jarangiga binoan manfaatsiz, ya'ni ovoz nursiz va jarangsiz bo'lsa, unda ovoz jarangini yaqinlashtirish maqsadida "i", "ye" kabi tovushlarni tanlagan ma'qul. Mabodo ovoz haddan tashqari yaqin, ochiq, yoyilgan va xunukroq bo'lsa, unda "o", "u", "o'" kabi ovozni yig'ib olishga xizmat qila oladigan tovushlar bilan boshlagan ma'qul. Tomoqni siqib ovoz chiqaradiganlar uchun "i" tovushi bilan qo'shiq aytishni boshlash yaramaydi, chunki bu tovush o'zining talaffuz xususiyati bilan bundan-da siqibroq chiqarishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun bunday xonandalarga "a", "o", "u" va "o'" tovushlari qulayroqdir. Burni orqali ovoz chiqaradiganlarga esa "o" tovushi, ayniqsa "a" tovushi yaxshi samara beradi. Talaffuz organlari bo'sh va lanj ishlaydigan xonandalar bilan esa yuqorida ko'rsatilgan unli tovushlarga undosh tovushlarni qo'shib mashqlar bajarish maqsadga muvofiq. Ashula aytish texnikasi malakalariga mana shu kabi uslublar orqali erishish ijobiy natija beradi.

Ovoz yurgizish mashqlarini qoidaga muvofiq bir pardada kuylashdan boshlagan ma'qul, faqat shundagina nafasni to'g'ri ishlatish, pardani toza va tiniqligiga erishishga imkoniyat bo'lishi mumkin.

Agar ovozlar yopiq (xasta) bo'lsa – di, da, do, mi, ma, mo kabi jarangdor unilalarda mashq qilgan ma'qul. Mobodo "l" tovushi vositasidagi mashqlar yumshoq atakani barpo etish va ovozni yig'ib olishga qaratilgan bo'lsa, "m" tovushi vositasida binnigi kuylashni tashkil etishga, "d" tovushi orqali esa atakani faollashtirib, tovush yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganidek, mashqlarni albatta primar pardalardan boshlash hamda ijro etishga mo'ljallangan asar bo'laklaridan olgan ma'qul. Shunda ovoz kuylashga tayyor bo'lishdan tashqari xonandaning o'zi qo'shiq ruhiga ham sozlanib qoladi. Ovoz yurgizish mashqlari faqat ovozni to'g'ri shakllantirish, uni turli malakalari ustida ishlatishga qaratilishi shart, ya'ni mashqlar jarayonida xonandalarni faqat yaxshi ohangdor va kuychan mashqlarni o'zining ijrosi bilan emas, balki ruhiyati bilan ham tayyorlamoq zarur.

Tanlanadigan har bir mashq maqsadli bo'lishi va ovozning ijro malakalariga qaratilgan bo'lishi shart. Mashqlarning boshlang'ich jarayonida nafasni to'g'ri olib, silliq chiqarish, ovozni tayanchiga e'tibor berish, jarangni tekislash, ovoz hajmini kengaytirib borish kabi xonandalik texnikasi va sifatlariga qaratilgan bo'lmog'i lozim.

Ma'lum bir musiqiy asar uch xil ko'rinishda mavjud bo'ladi. Birinchisi nota va she'riy matn, ya'ni yozuv asosida bo'lsa, ikkinchisi, ijrochi tomonidan talqin qilingan jonli ijroda va uchinchisi tinglovchining hayotiy tajribasi va badiiy obrazlarning u tomonidan qabul qilinishi natijasida asarni haqiqiy ijro jarayoni amalga oshiriladi. Musiqiy va badiiy layoqat ijodini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Musiqiy faoliyatning ijodiga qaratilganligi esa musiqiy layoqatining kelajakda rivojlanishiga bevosita yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, mashqlar oddiylaridan boshlanib, keyin asta-sekinlik bilan murakkablasha borgan to'g'ri bo'ladi. Mashqlar albatta yakkaxon ijrochilik ta'limoti talablariga to'liq javob berishi va maqsad sari bir-birini to'ldirib borishi lozim. Xuddi shunga o'xshash tanlanadigan asarlar ham osonlaridan boshlanib, asta-sekinlik bilan murakkablashib borishi xonandalik malakalarini puxta egallab borishiga xizmat qilishi muqarrar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3391-son qarori.
2. O.Matyoqubovning "Maqomot" (Matyoqubov O. Maqomot. – T.: Musiqa 2004).
3. Yu.Rajabiy. O'zbek maqomlari "Shashmaqom", Toshkent – 2007.
4. Y.Rajabiy. "O'zbek xalq musiqasi" – Toshkent sh – 1959-yil.
5. "Maqom san'ati va uning jahon svilizatsiyasida tutgan o'rni" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent – 2018.
6. Abdullayev R. "Yunus Rajabiy va O'zbek maqomlari" maqolasi. Toshkent – 2007.
7. Mamadaliyev F. "Milliy musiqa ijrochiligi masalalari". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2001.